

Димитър Обретенчев

ЗА НЯКОИ ЗАТРУДНЕНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИЕТО НА УЧЕНИЦИТЕ ОТ СПЕЦИАЛНОТО УЧИЛИЩЕ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА

Във възпитателните училища — интернати — се обучават ученици с умствена недостатъчност и отклонения в поведението от 11 до 18-годишна възраст. За да бъдат отстранени или снижени дефектите, с които те постъпват в училище, с тях се води системна корекционна и компенсаторна работа. Тя протича по две линии. Едната е своеобразното подаване на учебния материал, засягащо всички въпроси, свързани с развитието на личността, усвояването на знанията, формирането на навиците и поведението, трудовата подготовка и социалната реализация на учениците. Другата линия включва специфични дейности като: специални занятия в зависимост от обекта на училището, психотерапевтично въздействие, оздравителни мероприятия, медикаментозно лечение и др.

Сливането на посочените две линии придава коригиращ характер на въздействието. Чрез него се стимулират компенсаторните механизми у учениците: престрояват се нарушените функции, извършва се тяхната замяна или се формират нови похвати за действие чрез опора на по-слабо засегнатите или здрави функции. Новите функции, формирани под влияние на корекционната работа, играят важна роля в компенсаторното престрояване, водят до качествени промени в познавателната дейност, до ускоряване темповете на психическото развитие.

Големите пропуски в знанията, уменията и навиците, с които учениците постъпват при нас, в повечето случаи се попълват чрез специфична организация на учебно-възпитателната дейност и чрез допълнителни занимания по време на престоя им в училище (извънкласни дейности, индивидуална работа, осмисляне и организиране на свободното време).

Усвояването на знанията, формирането на уменията и навиците е процес, съпроводен с много трудности, обусловен както от спецификата на учебно-възпитателната работа, така и от характера на обекта на въздействие, от степента на умственото му изоставане. Трудностите се свеждат най-вече до: концентриране на вниманието, събуждане на интереса, преодоляване на неувереността в собствените сили и възможности, недостатъчно развито абстрактно мислене, ниски възможности за обобщаване на фактите, събитията и явленията, за правене на изводи, недостатъчна мотивация за учебен труд, за усвояване и прилагане на правоговора и правописа и т. н.

Изложеното дотук дава възможност да се очертаят някои от специфичните особености, при които трябва да се осъществява учебният процес в специалните

училища, а също и трудностите, които и ученици, и учители ежедневно трябва да преодоляват. Дългогодишните наблюдения и педагогическата практика ни дават основание да изложим някои наши виждания за обучението по български език и литература, да посочим по-съществените трудности, които съпътствуват усвояването на знанията и прилагането им в практиката.

Постигането на корекционно-възпитателните цели и задачи в специалното училище с помощта на уроците по български език и литература е процес, който протича бавно, трудно и невинаги еднозначно. Прави впечатление фактът, че поставяните цели не са трудни за изпълнение от теоретична гледна точка, от логиката на протичането на процеса, но от практическа гледна точка резултатите невинаги са положителни и очевидни. Поради ограничените възможности за равномерно протичане на процеса задържане бързо се разрушават установени вече връзки. Невинаги у учениците е налице мотивацията да се осмислят ползата и значението от усвояването на нови знания, така необходими за разширяване на светогледа и формирането им като личности, за техния бъдещ живот. Склонността към подражание (повече на негативното) и безкритично отношение към собствените постъпки и поведение, бързото преминаване от едно състояние в друго, пренебрегването на формираните вече установки и установено доверие в много случаи се оказват фатални. Не са рядко случаите на деградиране, на свиване на натрупаното с много усилия, на заличаване на вече усвоени знания. За да не прекъсва процесът на въздействие и на компенсиране, всичко започва отново, и то с много по-големи трудности и усилия.

Обучението по български език и литература в специалното училище се извършва по учебен план на МОНТ, съобразен с възрастовите особености, специфичните заболявания и умствени аномалии на учениците. В програмата се предвиждат достатъчно часове за това. Достатъчно е твърде условно казано, защото независимо от оптималния им брой социалната среда, в която са преминали първите години от живота им, специфичните заболявания и занемареността са дали своя траен отпечатък. От такава гледна точка часовете се оказват недостатъчни, за да се компенсират пропуските, да се коригират елементарните и често грешно формираните представи за заобикалящия ги свят.

Буди недоумение фактът, че новите учебници по български език и литература за пети клас на специалните училища в голяма степен се разминават с потребностите и реалните умствени възможности на учениците. Струва ни се, че доста механично е подхотено при определяне съдържанието на учебника по литература. Българското народно творчество, приказките от български и чуждестранни писатели, личното творчество на български и чуждестранни автори все още не са по възможностите на петокласниците. Те затрудняват дори учениците от шести и седми клас, които имат по-добра четивна техника и по-добре успяват да се справят с учебния материал. За по-малките това ще бъде едно изключително трудно изпитание, като се има предвид, че умствените им възможности са доста ограничени, а способността за концентриране е минимална. Вместо плавен преход от началното към основното образование ни се предлага нещо, което може да потисне интереса и значително да намали постигнатото досега.

Какви са най-често срещаните затруднения?

При обучението по български език те се свеждат до разграничаване на

отделните понятия и граматически категории. Частите на речта създават трудности при усвояването, определянето и откриването в текст. Синтактичният и морфологичният разбор, частите на изречението и частите на речта са понятия, с които много малко ученици се справят успешно без наша помощ. Сериозни трудности се появяват при усвояване на категориите род и число на съществителното име. Те се подсилват и от факта, че по-голямата част от учениците са от малцинствен произход. При прилагане на придобитите знания в писмената реч и правоговора затрудненията са още по-големи. Независимо от полагащите усилия учениците трудно се справят с правописа, с членуването на съществителните и прилагателните имена, с изпускането на букви и думи, с отделянето на изреченията, с употребата на местоименията, с рода и числото на съществителното име при общуването и др. Методическите единици сложно изречение и видове, пряка и непряка реч, местоимения също са доста трудни за тях поради ограничените възможности на абстрактното им мислене. Трудно преодолима бариера за голяма част от учениците е синтактичният разбор и правилното подчертаване на частите на изречението. С много упражнения обаче те са в състояние да я преодолеят и сравнително успешно да се справят с поставяните учебни задачи.

Как могат да се преодолеят някои от затрудненията?

Естествено това в голяма степен зависи както от учителя и възпитателя, така и от възможностите на учениците. Много по-широко трябва да се използват практическите упражнения (писмени и устни) както в учебните часове, така и в часовете за самоподготовка. Много полезни в това отношение се оказват листовките за определяне на частите на речта, за правописа на звучни и беззвучни съгласни, за определяне корена на думата и т. н. По-добри резултати се постигат с разработване на съчинения по дадено начало, придружени с план, тъй като се ангажират повече вниманието и възможностите на паметта на учениците. Внимателното и селективното използване на занимателните задачи от Сборника на Р. Димова (София, 1993), на Занимателната граматика на Р. Русинов (В. Търново, 1995) поддържа буден интереса и активизира мисловната дейност. Състезателният елемент пък подтиква всеки ученик да се стреми към изява. За практическото приложение на придобитите знания на учениците възлагаме конкретни задачи за написване на делови документи, отзиви и характеристики.

Отчитайки ниските възможности за запаметяване и репродуциране, по време на урока и упражненията се стремим да ангажираме всички анализатори — и зрителни, и слухови, и умствени, и физически. За целта акцентуваме върху онагледяването, повдигането с цветни тебешери, правоговора и самостоятелното достигане до определен извод. Естествено това в никакъв случай не изчерпва всички възможности, но то е един от ключовете към постигане на по-добри резултати в преодоляването на описаните затруднения.

С много трудности са съпроводени упражненията по писмена реч. Те се проявяват най-силно при преразказ и при съчинение по наблюдение. Много често освен допуснатите правописни грешки се пропускат важни моменти, а ако има и пряка реч, тя или се предава твърде несполучливо, или се преразказва много трудно. И тези трудности са резултат от ограничените възможности на вниманието и недостатъчното по време концентриране.

В часовете по литература трудно се асимилират понятия като основна идея,

литературен герой, художествен образ, картина на изображението. Поради недостатъчно добрата четивна техника и задълбочения самостоятелен прочит на литературния материал учениците трудно осмислят и разбират прочетеното, не умеят да правят литературен анализ, да обобщават и извличат основната мисъл и идея, която авторът прокарва в дадено литературно произведение. Характеризирането на литературния герой се ограничава с черти като: добър и лош, хубав и грозен, смел и страхлив. Твърде трудно възприемат и усещат красотата на стиховете, възвишеното и чувствата и мислите, които вълнуват. С някои изключения учениците трудно научават стихове наизуст. И това е резултат на ограничените възможности за концентриране за по-дълго време, за запаметяване. Следва да отбележим, че със значително по-голяма лекота се възприемат народното творчество (приказките, пословиците и гатанките, народните песни) и по-късите разкази. Доста затрудняват и недобре се разбират такива прекрасни автори като Й. Радичков, В. Петров, Антоан дьо Сент Екзюпери. Очевидно творчеството им, по-точно онова, което поднасят христоматиите по литература, не е по силите и възможностите на почти всички ученици. Има и друго, което смущава. Предложеният в христоматията за VIII клас откъс от романа "Тютюн" на Д. Димов — срещата на Ирина с Борис Морев, просто не дава никаква представа за романа, за майсторството и творчеството на такъв изтъкнат български романист. Очевидно е, че подборът на произведенията и откъсите от тях не във всички случаи е сполучлив и от своя страна също поражда допълнителни затруднения.

За разлика от часовете по български език в часовете по литература по-трудно се преодоляват затрудненията, и то главно поради факта, че не се познават произведенията на изучаваните автори. Независимо от този неблагоприятен факт нашият стремеж е на основата на текста в христоматията заедно с учениците да формулираме основната идея, да определим темата и сюжета. Използвайки преразказа, ние се стремим да акцентираме върху онова, което най-силно ги впечатлява и вълнува, върху характеризирането на даден литературен герой и определянето на положителните качества, които повече им харесват.

Макар и по-ограничено, използваме и телевизионния филм и театър ("Под игото", "Хъшове", "Българи от старо време", "Тютюн", "Бай Ганьо" и др.), като за целта предварително насочваме вниманието към някои основни моменти, към поведението на героите и картините с помощта на въвеждаща беседа.

Доста полезно се оказва използването на възможностите на по-добрите ученици за преразказване, за научаване наизуст, за четене, за участие и в извънкласни форми (художествено слово), на часовете за беседи по извънкласно четене. Чрез задействуването на психическите механизми "заразяване" и "внушаване" се активизират учениковите желания и стремежи за изява (особено в осми клас) и съвсем естествено се постигат по-чувствителни резултати.

Казаното дотук е само част от възможностите, които използваме в работата си. Съвместната ни дейност с тези ученици и ежедневието им ни поставят в различни ситуации, които също се стремим да използваме непринудено и постепенно да превърнем в начин за усвояване на определени знания.

Кои са причините за тези трудности в обучението по български език и литература в специалното училище?

Първо, силно стесненият и ограничен понятиен апарат на учениците.

Второ, недобре развитото абстрактно мислене, ограничените възможности за обобщения, изводи и оценки.

Трето, бедният речников запас и недостатъчното му обогатяване с нови думи.

Четвърто, недостатъчно добре развитата четивна техника и способност да се осмисля прочетеното.

Пето, липсата на нагласа и мотивация за умствена дейност в учебните часове.

Шесто, неустойчивостта на вниманието, малкото времетраене на концентрацията и съсредоточаването поради умствените и психическите увреждания.

Какво според нас би било необходимо да се промени, за да се преодолеят описаните затруднения?

Първо. Смятаме, че преходът от началното към основното образование (това е в V клас) трябва да се осъществява още по-плавно. Усилията да се насочат към подобряване на четивната техника, към разширяване на понятийния апарат и по-задълбочено осмисляне на прочетеното и наученото.

Второ. Може още да се намали броят на методическите единици за нови знания за сметка на повече упражнения по български език и литература, на самостоятелната работа, на развитието на писмената и говоримата реч. Могат и трябва да се предвидят повече часове за затвърдяване на наученото по български език и по литература. Бързото преминаване от една методическа единица към друга, без да е достатъчно добре усвоена предходната, е вредно.

Трето. Да се направят конкретни предложения за изработване на нови учебници и учебни помагала за специалните училища, съобразени както с постигнатото от олигофренопедагогиката в други страни, така и с конкретните условия на работа, а също и с умствените отклонения, с възрастовите и психичните особености на учениците. Да се ограничи броят на включените в учебниците автори, да се прецизират подборките, като се включат стихове и автори от българската детска литература.

Четвърто. Осмисляне на педагогическата и методическата работа на учителите по български език и литература, на голямата им отговорност и задължения към тези ученици. Обучението им е трудно и изисква големи усилия. Изисква и по-голяма творческа изява, повече инициативност, възискателност, повече творчески риск и стимулиране за постигнати добри резултати.

Посочените затруднения са само част от това, с което ежедневно трябва да се справят ученици и учители. Те пораждат още много проблеми в работата, поставят много въпроси, на които невинаги може да се намери пълен и точен отговор. Заедно с това обаче все повече на преден план застават проблемите за ролята и мястото на педагога, за неговия професионализъм и специална подготовка, за педагогическото му майсторство и умение да работи с тези трудни деца, белязани от съдбата. Да формира у тях качества и добродетели, усет към красивото и възвишеното, ново отношение към заобикалящата ги действителност. Той е призван да им помогне да изявят своите положителни качества и възможности на пълноценни хора, като се разделят завинаги с отрицателните, със своето трудно и нерадостно детство. Това са проблеми актуални, нуждаещи се от проучване, разработване и решаване.